

Pogoji za napredek naše poljedelske proizvodnje

I. Bratko

V zadnjih letih je bilo napisanih brez števila člankov, razprav, statistik in monografij o naši vasi. Agrarna kriza s svojimi najbolj kričečimi pojavi: kmečko prezadolženostjo in bedo na vasi, dalje narodnoobrambni interesi in politični interesi strank, skratka objektivno stanje in subjektivna vrenja na podeželju povzročajo, da ne more noben javni delavec več slepo mimo življenjskih vprašanj našega večinskega prebivalstva. Med najpomembnejša vprašanja te vrste pa spada brez dvoma vprašanje napredka naše poljedelske proizvodnje. Kje je rešitev v ekonomskem in političnem pogledu? Položaj na vasi so nam za nekatere predele in kraje prikazali raziskovalci v dokaj točni luči. Na probleme rešitve pa dobimo najčeste le nejasne poglede ali pa celo prazne in reakcionarne izjave, kot je zlasti obsojanje kmečke duševnosti, (starokopitnosti, nevednosti in zanikarnosti), ki naj bi bila „vzrok“, da se naše poljedelstvo ne more dvigniti na višino danskega ali nizozemskega. Prav tako poceni so drugi „recepti“. Potem ko so se razblinile nade v odrešilni pomen agrarne reforme, so eni priporočali intenzifikacijo in racionalizacijo, drugi prehod k monokulturam, zlasti k industrijskim rastlinam, tretji industrializacijo, ki naj bi pritegnila odvečne delovne moči na vasi, četrti prehod k intenzivnejši živinoreji po danskem zgledu itd. Toda malokdo je proučil pogoje, pod katerimi so te spremembe možne, pogoje, ki so vezani na razvoj svetovnega gospodarstva in na dediščino, ki so jo sodobne generacije poljedelskega prebivalstva prejele od prejšnjih generacij. Skušal bom na osnovi dosejanega razvoja slovenskega kmetijstva prikazati, kakšni so ekonomski in politični pogoji za napredek našega kmetijstva. „Kmetijstvo“ pa mi niso veliki posestniki, temveč — kmet in kmečki proletariat.

Poljedelstvo je po svojem gospodarskem ustroju v najtesnejši zvezi z ustrojem v industriji, trgovini in prometu. Gospodarski ustroj (pr-socializem, suženjski sistem, fevdalizem, kapitalizem), ki prevladuje v eni panogi proizvodnje, prodira v drugo in tretjo, dokler ne zajame vsega gospodarskega življenja. Kapitalizem, ki se je najprej uveljavil v trgovini in industriji, si je kmalu začel utirati pot v poljedelstvo. Tu je močnejše spremenil nekdanjo fevdalno vas, tam zopet slabeje, tu je popolnoma prodril in se manifestiral v kapitalističnih veleobratih (Amerika, Avstralija itd.), tam je ohranil predkapitalistično posestno strukturo malih kmečkih obratov. Tu so ostale „vasi“ in kmetje, tam so jih zamenjali „ekonomi“, mašinisti in poljedelski delavci. Stopnja tega prodiranja je bila odvisna predvsem od stopnje industrializacije in vnovčevalnih možnosti pridelkov. Čim bolj je v kaki deželi prodrila industrija in čim večja je bila kupna moč trga,

tem bolj so se uporabljale pridobitve moderne znanosti v poljedelski proizvodnji, tem bolj privlačno je postalo nalaganje kapitala v to panogo proizvodnje. Zato je popolnoma napačno obravnavati in primerjati poljedelstvo neke zapadnoevropske dežele s poljedelstvom jugovzhodne Evrope, ne da bi pri tem upoštevali razvojno stopnjo vsega gospodarstva. Tako izolirano obravnavanje vasi je bilo pri nas kaj udomačeno in je nujno pripeljalo do nemogočih zaključkov. Tako so mnogi primerjali naše kmetijstvo z danskim in se hudovali nad našo zaostalostjo in malomarnostjo. Dejali so: danski kmet pridelal na 1 ha 28 stotov pšenice, naš pa le — 8 stotov. Zakaj se ne bi še naš kmet malo pobrigal in pridelal vsaj — 16 stotov? Potem so vzeli svinčnik v roke in se predajali prijetnim iluzijam, za koliko bi naš pridelek pšenice narastel, če bi se hektarski donos podvojil. Nihče pa se ni vprašal, v kakšnih okoliščinah se je dansko kmetijstvo tako dvignilo, kakšen je bil celotni gospodarski razvoj, ki je imel za posledico tolikšen dvig poljedelstva. Kajti brez dvoma je, da danski kmet ni „že od narave“ bolj napreden kot naš; tudi računati ne zna že od pamtiveka bolje od našega. Vse te prednosti so mu morale dati neke posebno ugodne prilike, v katerih se je dansko kmetijstvo razvijalo.

Te ugodne prilike lahko resumiramo v treh točkah: 1. Razmah kapitalizma v danski trgovini, industriji in prometu je bil neprimerno močnejši kot pri nas. Po vojni sta bili v teh panogah zaposleni dve tretjini vsega danskega prebivalstva, le 31% Dancev je živelo od poljedelstva. Notranji izvenagrarni trg za poljedelske proizvode je bil neprimerno močnejši od našega, kjer je bila v nekmetijskih panogah zaposlena le tretjina prebivalstva. Kupna moč trga pa je tisti avtomatični regulator, po katerem se v kapitalistični proizvodnji zaradi dobička ravna tudi poljedelska proizvodnja. Zanimiva je primerjava, ki v večini primerov drži: čim večji odstotek prebivalstva kake dežele živi od neagrarne proizvodnje, tem večja je uporaba modernih delovnih metod v poljedelstvu, tem temeljitejši je prodor agrarnega kapitalizma.

2. V bližini Danske je veliki angleški trg. Ta trg konsumira večino evropskega izvoza živine, žita in raznih živalskih proizvodov. Danska je izvozila l. 1935. milijon in pol stotov masla. Večji del tega masla je šel v Anglijo. Poleg močnega notranjega trga je bil važen za razvoj danskega poljedelstva prav tako močni zunanji trg.

3. Razen tega je danska zemlja bolj rodovitna kot naša, posestna struktura Danske pa bolj ugodna. Na poljedelsko površino 3,3 milijona ha pride na Danskem 205.000 gospodarstev, pri nas pa se stiska na štirikrat manjši površini (836.000 ha) — 150.000 gospodarstev. Množica malih gospodarstev ter še večja parcelacija v okviru posameznega gospodarstva (le 4% slovenskih posestev je zaokroženih) pa je ena izmed največjih ovir za

uporabo modernih delovnih metod. Kmetje ne pravijo zastoj, da je naša zemlja s svojimi neštetimi parcelami podobna — beračevi suknji.

Primer Danske kaže, kako je razvoj poljedelstva odvisen od razvoja industrije in kupne moči na domačem in tujem tržišču. Kupna moč konsumentov je vzvod in osnova racionalizacije poljedelstva v kapitalističnem gospodarstvu. S tem je skrivnost umnega kmetovanja na Danskem pojasnjena. (Podatki za dansko kmetijstvo so iz dela Mija Mirkovića: Održanje seljačskog posjeda. Zagreb. 1937.)

Kakšni pa so bili pogoji, ki so vplivali na razvoj slovenske vasi? V kakšni gospodarski okolici se je ta razvoj vršil?

Prodiranje kapitalizma v našo vas je šlo vzporedno z industrializacijo Slovenije in Avstro-ogrske monarhije. Prodajne možnosti pridelkov so se večale z nastajanjem industrijskih središč in velikih mest v neposredni bližini našega ozemlja (Trst, Gradec itd.). Bili so torej dani pogoji, da se naša agrarna proizvodnja dvigne na višjo stopnjo. Najprej je bila izvedena s propadom tovarništva in domačih obrti (platnena in železna obrt) —, ki so bile nekoč naravni sestavni del kmečkega gospodarstva — specializacija vasi zgolj na agrarno proizvodnjo. Pozneje je pod pritiskom inozemske konkurence šel razvoj v smeri prehajanja v monokulture in zlasti v živinorejo. Naturalno gospodarstvo je zamenjalo denarno gospodarstvo, kmet se je najtesneje povezal s tržiščem, stare delovne metode so zlasti na trdnih kmetijah zamenjale modernejšje (Koroška!), socialne razlike med kmečkim ljudstvom so se naglo večale.

Počasi razvoj kapitalizma in njegova povezanost s fevdalnimi elementi pa je bila vzrok počasnega napredka našega kmetijstva. Nepopolna agrarna reforma, breme „kmečke odveze“, pritisk tujega imperializma in podobno so bile cokolje razvoja. Največji napredek je še zabeležila živinoreja. L. 1851. so našeli na bivšem Kranjskem 75.000 prašičev, l. 1910. pa štirikrat toliko. Govedoreja je zelo napredovala v pogledu izboljšanja kvalitete, manj kvantitete. Zelo slabe pasme, o katerih govore poročila, so zamenjale boljše pasme. Rastoči življenjski standard in odsotnost konkurence sta omogočila ta razvoj. Počasi pa je napredovalo ali pa v nekaterih panogah celo nazadovalo poljedelstvo v ožjem smislu. Po uradni statistiki je znašal hektarski donos krompirja v letih 1892.—1901. na Kranjskem — 75'8 stotov, v letih 1920.—24. v Sloveniji samo 61'6 stotov, l. 1936. 60 stotov. Nekoliko ugodneje je po teh podatkih s pšenico. V letih 1892.—1901. so je pridelali naši kmetje 8'9 stotov na 1 ha, l. 1936. — 10 stotov. Vendar se poznavalec prilik na te številke ne more popolnoma zanesti. Povprečni hektarski donosi pšenice so v Sloveniji v času svetovne gospodarske krize brez dvoma nižji. Povedo nam pa te številke, da je bilo naše poljedelstvo (v ožjem smislu) v tem razdobju stalno nerentabilno. Služilo je pač zgolj

samoprehrani kmečkih družin in zato tudi ni postalo predmet večjih investicij. Dokaj so se povečali hektarski donosi vina: dvignili so se od 10'4 na 24'4 hl.

Slovenska vas je bila v konjunkturi pred vojno vezana v svojem napredku na razvoj industrije in kupne moči konsumentov. Nekoliko ugodnejše socialno stanje, kot so ga omogočali domači proizvodjalni pogoji, je pripisati dotoku izseljeniškega denarja. Po vojni pa so se glede na napredek uveljavile štiri razvojne težnje, ki ta napredek ovirajo in preprečujejo: slabitev notranjega in zunanjega trga, rastoče nasprotje med mestom in vasjo, kriza malega kmečkega obrata in omejevanje „stranskih zaslužkov“, zlasti omejeni dotok „dolarjev“. Nekatere teh tendenc so se uveljavljale že pred vojno, toda takrat je bil njih vpliv vsaj deloma paraliziran s splošnim gospodarskim poletom. Po vojni in zlasti v krizi, ko je zašel celotni gospodarski mehanizem v slepo ulico, pa je njih učinek vedno močnejši.

Slabitev notranjega in zunanjega trga. Po vojni je večji del naše agrarne proizvodnje postal iz dopolnilnega dela industrijske države sestavni del nove agrarne države. Stara tržišča so se nam odmaknila, na naših pa se je pojavil novi konkurent z juga. Naše vino in živina sta se vedno teže vnovčila na zdaj tujih tržiščih, na naših tržiščih pa sta se pojavila živina in vino z južnih krajev. Naš delež pri državnem izvozu je iz leta v leto upadal, dokler niso prišli pretežno vpoštev zgolj proizvodi z agrarnega juga. Rezultat: pred vojno smo izvozili iz ozemlja sedanje dravske banovine letno okoli 32.000 glav goveje živine, l. 1933. — dobrih 1000 glav. Slično je z vinom, ki smo ga iz Spodnje Štajerske izvozili za 85.000 hl, danes pa celo uvažamo dalmatinsko vino. (Po „Brazdi“ I.) Slabitvi zunanjega trga se je v krizi pridružila še slabitev notranjega trga zaradi padajoče kupne moči prebivalstva. Teritorialne politične spremembe in zastoj industrijskega razvoja doma in v tujini so postavile kmeta pred nove težave! Nevarnosti uim in slabih letin se je pridružila nova bojazen kot izraz relativne hiperprodukcije: bojazen, ali bo jeseni mogel vnovčiti to, kar je spomladi sejal. — Odgovor na zoženi trg je bila zožitev proizvodnje, zlasti na trdnih kmetijah, katere so največ proizvodjale za trg.

Nasprotje med mestom in vasjo. Ta preprosti ljudski izraz skriva v sebi globoko in napredno vsebino. Druge panoge proizvodnje — trgovina, industrija, promet in bančništvo sprejemajo od poljedelstva več, kot mu vračajo. Kmet kupuje drage industrijske izdelke, katerih ceno diktira kartel, ter prodaja cenene kmečke pridelke — nastajajo industrijske škarje. V krizi padejo cene pridelkov, vztrajajo pa vsote javnih dajatev, železniške tarife, nominalne vsote dolgov itd. — nastajajo škarje pri davkih, dolgovih, tarifah. Dr. Kostić je zračunal, da so znašali l. 1925. vsi

davki, ki jih plačuje poljedelstvo — 951% brutto donosa jugoslovanskega poljedelstva, l. 1932. pa je ta odstotek poskočil na — 21'27%. Bančništvo sprejema odplačila anuitet in kmečke prihranke, ne daje pa kmetom v Sloveniji kredita. Od tod bogatijo „mesta“ na račun „vasi“.

Nasprotje med mestom in vasjo ovira napredek kmetijstva. Kmečki prihranki in često del kmetove mezde odteka v druge proizvodjalne panoge in jih oplaja, kmečka proizvodnja pa je vedno slabša, reprodukcija na vedno ožji bazi. Ing. Teržan je zračunal, da bi naš kmet mogel uporabljati umetna gnojila le, če bi lahko prodal krompir po 1 dinar, sadje po 5—6 din, to je po dvojni ceni. Ali pa narobe: kmet bi lahko uporabljal umetna gnojila, če bi bila ta dvakrat cenejša, kar bi kartelu še vedno prinašalo dobiček.

Kriza malega kmečkega obrata. Po vojni in zlasti v krizi je delo na malih in srednjih kmetijah postalo družbeno podpovprečno, proizvodnja nerentabilna. Celo v klasični deželi srednjega kmeta — na Danskem — delajo kmetje v krizi z izgubo. L. 1929.—30. je ostalo danskemu kmetu po odbitku vseh stroškov, amortizacije in obresti za dolgove — na 1 ha še 1000 din čistega. L. 1932. pa znaša deficit na 1 ha — 1600 din. Zadolženost danskega kmeta presega 100% vrednosti zemlje in posestva (Mirković). V boju proti konkurenci živine z velikih avstralskih pašnikov ni danskega kmeta rešilo dejstvo, da je absolviral visoke poljedelske šole in da zna dobro računati. Konkurenca velikih poljedelskih obratov ga je neusmiljeno potiskala z angleškega tržišča in ga pahnila v trajno krizo. V mnogo večji meri velja kriza malega obrata za Slovenijo, kjer je posestna struktura bolj neugodna, zemlja slabša in bolj izčrpana in vnovčevalne prilike težje. V krizi se je najočitneje izkazalo, da mali kmečki obrat ne more vzdržati konkurence velikega poljedelskega obrata. Kajti uporaba modernih delovnih metod in poljedelskih strojev (traktorjev, kombiniranih strojev itd.) je pri njem nemogoča. Zanimivo je, da je celo Albin Prepeluh še l. 1926. smatral „malo in srednjo kmetijo“ za tisto proizvodjalno enoto, ki je za „intenzivno kmetijsko proizvodnjo najboljša“ (Program Slovenske Kmečke Stranke), mnenje, ki ga je ekonomski razvoj ovrgel.

Slovenski agrarni proizvodnji se v povojni dobi osnova njenega napredka ne širi, temveč oži: zmanjšuje se trg, večja izkoriščanje vasi, poglablja kriza malega obrata. Od tod namesto napredka naraščajoča **degradacija**. Ta razvoj je v najtesnejši zvezi z razvojem svetovnega kapitalizma in njegove končne faze — imperializma. Nekaj primerov te degradacije: l. 1910. so našli na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem 605.265 svinj in 684.505 glav goveje živine. Leta 1927. pa je bilo v obeh slovenskih oblastih le še 365.103 glav goveje živine in 295.553 svinj. (Po Uratniku: Pogled na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije.) Živinoreja kot ena izmed temeljnih postavk naše agrarne proizvodnje, je v 17 letih nazadovala za

50%. Uporaba umetnih gnojil v povojni dobi kaže takole razvojno sliko (po Teržanu, Obzorja, 1938.):

leta 1926.	400 vagonov
„ 1930.	600 „
„ 1935.	150 „

Manj živine redijo in manj umetnega gnoja uporabljajo zlasti na trdnih kmetijah. Na malih kmetijah se javlja degradacija v drugih oblikah: obrabljeni železni plug nadomestijo z lesenim, ker ni denarja za novega — železnega itd.

Vzporedno z degradacijo gre proces prodiranja tujega kapitala na vas. Zadružna organizacija, ki je temeljila na nekdanji prosperiteti, je v krizi. Prihranki odtekajo v tuje denarne zavode, kredit se more dobiti prav tako skoraj izključno v tujem denarnem zavodu. Naša slovenska zemlja prehaja v nekmečke, večinoma tuje roke. Prav tako kot ob rojstvu kapitalističnega veka, se tudi v njegovi poslednji fazi uveljavlja proces vedno večje odvisnosti od tujega kapitala; ta odvisnost je tem težja, ker ni samo ekonomskega, temveč tudi političnega značaja.

Po proučitvi ekonomskih pogojev za napredek poljedelstva vidimo, kako površne so nekatere kritike naše zaostalosti. Erjavec piše v svojem „Kmetiškem vprašanju v Sloveniji“: „Edini vzrok, da pridelamo pri nas na 1 ha tako malo, mora tičati torej v tem, da ne znamo pravilno kmetovati... da se trdovratno držimo zastarelih oblik kmetovanja in se ne brigamo za ogromne uspehe in napredke, ki so jih tudi v kmetijstvu že dosegli in dobro preizkusili drugi narodi“ (str. 34 in 35. Podčrtal Erjavec).

Gornja izvajanja so pokazala, zakaj se kmetje morajo držati „zastarelih oblik kmetovanja“, odnosno, da so prisiljeni poseči po še bolj zastarelih. Razvojne težnje v povojnem kmetijstvu povzročajo, da kmet z več truda in trpljenja manj pridelaja.

Popolnoma pravilno ugotavlja neki kmet v „Brazdi“ na podlagi lastnih izkušenj: „Vzrok nenapredovanja namreč ni vedno in pri vseh kmečkih gospodarstvih v neizobraženosti ali v pomanjkanju smisla in volje za napredno gospodarstvo, ampak v dejstvu, da je v sedanjih razmerah vsak napredek kmečkega stanu sploh nemogoč... Vsak, ki dandanes na deželi predstavlja „naprednega kmeta“, je gotovo tudi trgovec ali mešetar, gostilničar ali drugačen obrtnik, ali pa napreduje s pomočjo javnih podpor za pospeševanje kmetijstva. Vsako izključno kmečko podeželsko gospodarstvo pa v sedanjih razmerah nazaduje in propada.“ (Brazda I., str. 40.)

Ob tej priliki naj omenim še neko teorijo, ki vali krivdo za nazadovanje kmetijstva v jugovzhodni Evropi na — agrarno reformo. Zastopniki

te teorije so razni narodnosocialistični ideologi, Gross, Hollmann itd. Hollmann pravi v svoji knjigi „Agrarverfassung und Landwirtschaft Jugoslawiens“ (Berlin 1931.), da je bilo „jugoslovansko poljedelstvo z agrarno reformo vrženo za desetletja nazaj v svojem razvoju“ (str. 131). Res je jugoslovansko poljedelstvo po vojni nazadovalo, v letih 1921.—27. govedoreja za 25%, prašičereja za 18% itd. (Hollmann). Toda glavni vzrok tega nazadovanja ni agrarna reforma, temveč rastoča kriza celotnega gospodarskega ustroja. Agrarna reforma ni dala pri nas bog ve kakšne vzpodbude za razvoj proizvajalnih sil, ker je bila pač slabo izvedena in zgodovinsko zapozneta. Najlepši dokaz, da ni v agrarni reformi iskati glavnega vzroka nazadovanja, nudi slovensko kmetijstvo. Tu je agrarna reforma zasegla neznatne površine (razen v Prekmurju) in vendar je nazadovanje prav tako veliko kot v državnem povprečju, kjer so zapadli agrarni reformi neprimerno večji kompleksi.

Degradacije kmetijstva dosednji način „pospeševanja kmetijstva“ ne more zavreti. Predvsem mu manjka kreditnih sredstev, saj postavka za kmetijstvo ne zavzema niti četrto odstotka državnega proračuna. To pospeševanje je omejeno na pomoč nekaterim posestnikom „na račun in stroške vseh ostalih kmetov“. Prav tako ne morejo zavreti tega razvoja razne osamljene uredbe, kot je uredba o likvidaciji kmečkih dolgov. Ta uredba predstavlja le delno prilagoditev realni vrednosti dolgov, ki so jo ti imeli, ko so se kmetje zadolžili.

Vprašanje, ki se nam vsiljuje po obravnavi ekonomskih pogojev napredka na vasi, se glasi: na kakšen način bi se dali ti pogoji ustvariti? Kako naj se osnova napredka, ki se zdaj vedno bolj oži, začne širiti? Kmet iz „Brazde“ pravi na to: „... le, če si bo ‚pospeševanje kmetijstva‘ vzelo kot cilj, vzgojiti mladi kmečki rod tako, da bo znal ne le orati in žeti, ampak tudi računati in presoјati razmere in znal in mogel skupno nastopiti za varovanje kmečkih koristi — le takrat bo kmetijsko pospeševalno delo rodilo trajne in zadovoljive uspehe.“

Tudi ti kratki in preprosti stavki so mnogo bliže resnici kot dolge razprave raznih „teoretikov“ narodnega gospodarstva. Napredek kmetijstva zavisi od stanovskega in političnega boja kmečkega ljudstva. Rezultat tega boja bo manjše socialno nasprotje med mestom in vasjo ter večja kupna moč konsumentov. Ta boj pa prinaša tudi renesanso kmečke zavednosti, ki je prvi pogoj za odstranitev „beračeve suknje“ in za razmah prave združne proizvodnje. S tem bodo pridobitve agronomije in tehnike stopile v službo kmečkega ljudstva, proizvodnja zaradi dobička se bo umaknila proizvodnji zaradi potreb. Ključ do napredka kmetijstva ni niti v znanosti, niti v tehničnih možnostih, temveč v stanovskem in političnem boju kmeta in proletariata.